

Έν Χανίους

ΣΗΜΑΝΔΗΡΑΚΗ ΖΑΧΑΡΕΝΙΑ

ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

(ΑΝΑΤΥΠΟ)

ΕΤΗΣΙΑ ΕΚΔΟΣΗ ΔΗΜΟΥ ΧΑΝΙΩΝ

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗ ΧΑΝΙΩΝ

ΣΗΜΑΝΔΗΡΑΚΗ ΖΑΧΑΡΕΝΙΑ

Προϊσταμένη Ιστορικού Αρχείου Κρήτης

ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

Σύμφωνα με τη γνώμη των εθνολόγων και των ερευνητών, η προϊστορική περίοδος της ανθρωπότητας, διαπνέεται από μια αυθόρμητη εκτίμηση για τη γυναίκα. Η τελειότερη έκφραση της ανωτερότητας της γυναίκας μάνας γης, είναι η λατρεία της θεάς Δήμητρας και το κορύφωμα της αισθητοποίησης της τάσης αυτής της ανθρωπότητας, η μητριαρχία. Όμως με το πέρασμα του χρόνου αλλάζουν οι συνθήκες και διαφοροποιούνται οι αντιλήψεις και η νοοτροπία. Η γυναίκα χάνει δικαιώματα και εξαρτάται αποκλειστικά από τον άνδρα: Όσο είναι ανύπαντρη, υπεύθυνος γι αυτήν είναι ο πατέρας της, όταν παντρεύεται δεν αλλάζουν και πολύ τα πράγματα αφού παραδίδεται στον σύζυγο που ασκεί και την εξουσία.

Στον Ελλαδικό χώρο, ήδη από πολύ παλιά, μόνο οι γυναίκες της αριστοκρατίας είχαν δικαίωμα στην μόρφωση και την ανάπτυξη του πνεύματος και της τέχνης. Στα χρόνια της Τουρκοκρατίας, πολλές γυναίκες ανάλωσαν την περιουσία και την ζωή τους ακόμη, για την ελευθερία της πατρίδας και αρκετές είχαν μνηθεί στην Φιλική Εταιρεία.

Μετά την απελευθέρωση από τον Τουρκικό ζυγό, η γυναίκα, συνεχίζει να ζει ως υποδεέστερη του άνδρα, αφού το ζωτικό θέμα της μόρφωσής της το αντιμετωπίζει μόνο η ιδιωτική πρωτοβουλία, με διάφορες Φιλεκπαιδευτικές Ενώσεις. Τα μέσης στάθμης σχολεία επιχορηγούνται από το κράτος, αλλά σ' αυτά φοιτούν μόνο αγόρια. Τα Παρθεναγωγεία πληθαίνουν. Οι πρώτες δασκάλες αγωνίζονται για τα γυναικεία δικαιώματα και αναπτύσσουν σημαντικές δραστηριότητες.

Στην Κρήτη σπουδαίες γυναικείες προσωπικότητες αναδύθηκαν από παλιά, ακόμη και κατά τον καιρό της σκλαβιάς. Μια από αυτές ήταν η Ευμενία Βεργίτση, κόρη του παπά Βορειά από το Ρέθυμνο. Όπως λέει ο

Ευμενία Βεργίτση

Κρητικός τραγουδιστής, σε μια γιορτή που η όμορφη Ευγενία χόρεψε με τ' αδελφία της, τα κάλλη της θάμπωσαν τα μάτια των Τούρκων και το βράδυ την έκλεψαν και μ' ένα καράβι την έστειλαν στην Πόλη, για να γίνει γυναίκα του Σουλτάνου Μεχμέτ του Δ'. Πήρε τ' όνομα Χιουγκιάρ Αζακή ή Ρεμπιά Γκουλνούς και ο τόπος της ωφελήθηκε πολλά από τη μεγάλη Κρητική καρδιά της. Ακόμη και από τη θέση αυτή, εκείνη έστελνε μήνυμα στην Κρήτη:

*Μ' αφήνω και παραγγελιά των εδικολογιώ μου,
Να πολεμούνε την Τουρκιά και να τηνέ ζυγώνουν,
Γιατί ήρθενε μ' επιβουλιά, σκλαβώνει και τουρκεύγει,
Και σαν το χάρ' αλύπητα σκοτώνει, μακελεύγει.*

Η Ευμενία γέννησε δυο σουλτάνους, πέθανε στα 75 της το 1715 και σήμερα σώζονται στην Πόλη στο όνομά της δυο τζαμιά και μια κρήνη.

Μια άλλη πανέμορφη Κρητικοπούλα, στην επανάσταση του 1821 ήταν η Ελένη Βολανοπούλα από τα Σκουλούφια του Μυλοποτάμου. Η Ελένη απήχθη με βία από το πατρογονικό της, και έκτοτε άνθιζε στο σεράϊ του Μουσταφά Πασσά, στα ονομαστά Σερσεμπίλια, κοντά στα Μπουτσουνάρια. Ο Μουσταφά Πασσάς, που το 1850 έγινε Μέγας Βεζύρης του Σουλτάνου Αβδούλ Μετζίτ, λάτρευε κυριολεκτικά την ωραία Ελένη, τη «Ντουντού» όπως την έλεγε, που του χάρισε 3 παιδιά. Έζησε μέσα σε αφάνταστη χλιδή στην Κρήτη και μετά στην Κωνσταντινούπολη. Για χατήρι της ο άνδρας της έχτισε ένα εκκλησάκι όπου λειτουργούσε Χριστιανός παπάς που τον πλήρωνε ο ίδιος. Η Ελένη βοηθούσε πολύ τους Χριστιανούς και ποτέ δεν ξέχασε ότι στη φλέβα της έτρεχε Κρητικό αίμα. Όταν πέθανε, σύμφωνα με την επιθυμία της, ετάφη χριστιανικά.

Το 1774 με αρχηγούς το Βολουδάκη, το Μπουζομάρκο, τον Παπά Μωράκη κι άλλους, αρκετές Σφακιανές, όπως η Πατσουροτζαμπιά, η Κατερίνα Λουπάση, η Κατερίνα Βούρβαχη και άλλες γενναίες γυναίκες, πήραν τα τουφέκια για να βοηθήσουν τους άντρες και τους αδελφούς τους και βρέθηκαν ένα πρωινό έξω απ' τον πύργο του Αληδάκη στον Μπρόσνερο.

Μα είπε κι' η Πατσουροζαμπιά: *Κι' εμείς θ' αρματωθούμε,*

*-Μα μείς δεν απομένομε, μαζί θ' ανακλουθούμε
τση Ρωμιωσύνης τον εχθρό κ' εμείς θα πολεμούμε.*

Στη μεγάλη τούτη μάχη έπεσαν 18 άνδρες και δυό άξιες κόρες, που πολέμησαν σαν δράκαινες:

*«κλαίνε τη Μπούρμπαχο κατσουλή, με τη μακρά πλεξούδα
απού πολέμ' αντρείστηκα κι' άς ήτο κοπελούδα,
κλαίνε και τη Σγουροφυλλιά, πούκανε τα λαγούμια
κ' έκανε τα παιδιά όρφανά, χηράδες τα χανούμια
απού την ηύρ' η μπαλλοτέ κ' έπιανε εις το δώμα
και παίρνει η μπόρμπερη φωθιά και τηνε κάνει λυώμα»*

Το ηρωϊκό Ακρωτήρι με τις λεβέντισσες γυναίκες του, κι η ηρωϊκή Μονή των Καλογραιών πρόσφεραν πολλά στους διάφορους πολέμους. Αξιοθαύμαστες είναι και οι γυναίκες του Καλλικράτη που σε μια λυσσαλέα επίθεση των Τούρκων (που τις βρήκε χωρίς άντρες γιατί έλειπαν όλοι σε εκστρατεία) έδιωξαν μόνες τους τον εχθρό, άλλες με πέτρες, άλλες με παλιά τουφέκια, ξύλα και βέργες.

Στην Κριτσά, ο γενίτσαρος Χουρσίτ άρπαξε την κόρη του πρωτόπαπα, την ξακουστή Ροδάνθη και την πήγε στην κρύπτη του στο Χουμεργιάκο, αλλά η Ροδάνθη τον έσφαξε με το ίδιο το μαχαίρι του, πριν την ατιμάσει, ντύθηκε τα σαλβάρια του και βγήκε στο βουνό με αρχηγό τον Καζάνη. Πήρε το όνομα Σπανομανώλης, πολέμησε μαζί του χωρίς να γίνει γνωστό το φύλο της, παρά μόνο όταν τραυματίστηκε στη μάχη και πέθανε.

Συγκινητική ακόμη είναι η ιστορία του περιφήμου Μαλεβυζιώτη ήρωα Παλμέτη, που με άξια βοηθό και συμπαραστάτη τη ξακουσμένη Χαϊνισσα Αρετή, την αδελφή του Καπετάν Στέφου Νιώτη από τα ηρωϊκά Ανώγεια, έστειλε πολλούς Τούρκους στον άλλο κόσμο. Της Αρετής είχαν σκοτώσει τον αρραβωνιαστικό κι ορκίστηκε χίλιους θανάτους για το χαμό του. Για αυτό είχε έλθει στο λημέρι του Παλμέτη, που ήταν στο Στρούμπουλα, δίπλα σ' ένα «τάφκο», βαθύ λάκκο, που ακούγεται ακόμη ο «τάφκος του Παλμέτη». Απ' τα ψηλά παραμόνευαν κατά το δρόμο του Ηρακλείου προς το Ρέθυμνο. Η Νιωταρετή από ψηλότερα, μ' ένα κουδούνι, ο Παλμέτης χαμηλότερα, έτοιμος να χτυπήσει. Το κουδούνισμα ήταν το σύνθημα για τον αριθμό και τη κατεύθυνση εκείνων που περνούσαν, κι ο

Χαρίλεια Δασκαλάκη

τάφος ήταν κείνος που τους δεχόταν. Η Αρετή έδρασε στο Μυλοπόταμο, την Κνωσσό και τη Γόρτυνα, ως μέλος ομάδας, με τον πατέρα της, τον θείο και τον αδελφό της.

Το Αρκάδι το καλύπτει μια άλλη ηρωϊκή μορφή. Η Χαρίλεια Δασκαλάκη, είναι μία από τους πρώτους συντελεστές της άμυνας του Αρκαδίου. Έτρεχε στις πολεμίστρες και τους προμαχώνες ατρόμητη και κουβαλούσε τρόφιμα και πολεμοφόδια, μαζί με τις άλλες γυναίκες, «μές στις ποδιές των και με κόσκινα» όπως έλεγε. «Την διέκρινε άκαμπτος γενναιότης και δύναμις ψυχής ακαταγώνιστος». Πέρασε τα

γεράματα της στην Αθήνα, είχε καταλάβει το τέλος της και πέθανε ηρωϊκά, ως ήταν και στα νειάτα της.

Στην πολιορκία του πύργου της Μαλάξας (1895-1897) η συμβολή της Παντελιάς Πατεράκη ήταν αξιόλογη. Κατά τον τιτάκειο αυτό αγώνα της, τραυματίστηκε στο πόδι και παρέμεινε χωλή για 40 περίπου χρόνια.

Άλλη ηρωϊκή γυναικεία μορφή είναι και η Αντωνούσα Καστανάκη. Η ίδια γράφει σε μια αίτησή της: «*Ηγωνίσθην κατά την επανάστασιν του 1866 καθ' όλη την διάρκειαν ταύτης γενναίως και έλαβα τον βαθμό εκατοντάρχου. Επίσης δε, ηγωνίσθην και κατά την του 1877 εφ'ώ ετιμήθην και πάλι δια του πεντακοσιάρχου τιμητικού βαθμού*». Ένας καπετάνιος λέει γι' αυτήν: «*Εν γένει δε αύτη ηγωνίσθη ως εκ των καλλιτέρων αγωνιστών εφ' ο και εγένετο βαθμοφόρος*». Η Αντωνούσα διακρίθηκε κατά τη μάχη του Μάκρωνα κι' ακολούθησε έκτοτε τους οπλαρχηγούς Σκαλίδη και Καρτσώνη.

Αντωνούσα Καστανάκη

Στις μεγάλες αγωνίστριες κατατάσσονται και η Θεοχάρα και η Μαρία Φεραρόλη από τους Λάκκους, η Μαρία η «Καπετάνισσα», αλλά και οι ηρωϊκές κοπέλες από τις Αρχάνες που ήταν αετοί ανίκητοι της μάχης, όπως η Μαριγώ Λαμπράκη - Καζαντζάκη αλλά και η Ειρήνη Μαυρο-

γιαννοπούλα ή Μαυρορήνη. Έφερε ανδρική στολή και προκαλούσε το θαυμασμό για το θάρρος και την ανδρεία της και διακρίθηκε στην επανάσταση του 1897, όπως και η Λαμπράκη, ενώ το σπίτι της στις Αρχάνες είχε μετατραπεί σε νοσοκομείο για τους πληγωμένους.

Στη μεγάλη επίθεση των Τούρκων στη Ζούρβα και το Θέρισσο στις 13 του Νοέμβρη του 1867, η Μαρία Τσιροπούλα, δεκαοχτάχρονη μόλις, και η Αντωνούσα Βουλγαράκη τραυματίστηκαν, αλλά συνέχισαν να πολεμούν. Αλλά και η Τωρομαρία απ' την Παναγιά και η Μαρίνα η Καντηλιέρανα πρόσφεραν πολλά ως ταχυδρόμοι των επαναστατών. Οι ηρωϊκοί Λάκκοι μας έδωσαν στην επανάσταση του 1866 και του 1878 μια άλλη ηρωϊκή κόρη, την Αικατερίνη Σηφοπούλα η οποία, κατά τα πρώτα χρόνια της Κρητικής Πολιτείας, ευρίσκεται ως μοναχή με το όνομα Καταφυγή στη γυναικεία Μονή Κορακιών Ακρωτηρίου.

Ακόμα στη μεγάλη προσφορά των Λάκκων είναι και η Λαφοπούλα Μάρθα (Ειρήνη), που, όπως πιστοποιούν ο Χατζημιχάλης Γιάνναρης και διάφοροι άλλοι αρχηγοί, αγωνίσθηκε και *«μετά μεγίστης και μοναδικής αυταπαρνήσεως παρηκολούθησε και υπηρέτησε το στρατόπεδο καθ' όλη την Κρητική Επανάστασιν του 1866, συνεργασθείσα μεθ' ημών κατά την δυσχερεστάτη ταύτη εποχή, και κατ' αυτές τας ώρας της μάχης παρέχουσα τη συνδρομή της εις τους αρχηγούς, τους στρατιώτες και τους τραυματίες»*. Τη Μάρθα, σε ηλικία 56 ετών, βρίσκουμε ως μοναχή στη Γυναικεία Μονή της Τήνου. Στην ίδια Μονή, επίσης ως μοναχή, σε ηλικία 57 ετών, ζει η Χριστοφόρα (Ειρήνη Νικολουδοπούλα) από τους Λάκκους η οποία ήταν συναγωνίστρια της Μάρθας κατά την τριετή επανάσταση του 1866, όπως πιστοποιείται από τους ίδιους αρχηγούς.

Η Αρετή Πανιεράκη, χήρα του Κυρ. Τσιτσιράκη από την Παναγιά Κυδωνίας, κατά τις επαναστάσεις 1877-1896 και 1897 αγωνίσθηκε ως επαναστάτης και κυρίως ως ταχυδρόμος, μεταφέροντας με κίνδυνο της ζωής της από τα Χανιά προς τους διάφορους αρχηγούς και Επαναστατικές Συνελεύσεις την επίσημη αλληλογραφία και σπουδαία χρηματικά ποσά. Άλλη γυναίκα ταχυδρόμος κατά τη διάρκεια της επανάστασης του 1866 στην Κρήτη ήταν η Χαρίκλεια Στρατηγάκη από τις Πλακούρες Ακρωτηρίου, η οποία πολλές φορές με κίνδυνο της ζωής της επίσης, μετέφερε την αλληλογραφία των κυριότερων οπλαρχηγών και της προσωρινής κυβέρνησης στον Πρόξενο της Ελλάδας Σακόπουλο.

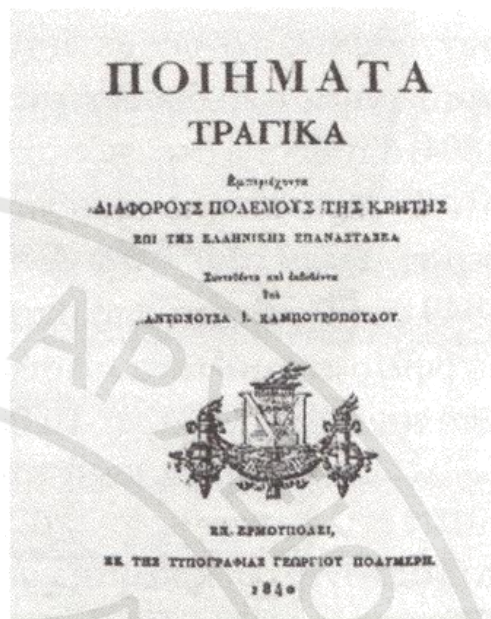
Άννα Κοντογιάννη και
Αντωνούσα Καστανάκη

Σημαντικότερη αγωνίστρια είναι βέβαια και η Άννα Κοντογιάννη, που είχε καταγωγή Ηρακλειώτικη από την ξακουσμένη οικογένεια των Καλλεργών κι η δράση της είναι αρκετά μεγάλη και οι υπηρεσίες της προς την πατρίδα πολύτιμες. Σε μια αίτηση της προς το Συμβούλιο του Ηγεμόνα η ίδια αναφέρει: «Καίτοι γυνή παρηκολούθησα τον αγώνα κατά το 1896 και κατά το 1897 και έλαβα μέρος εις απάσας τας μάχας του Σελίνου μεταξύ των εις την πρώτη γραμμή τεταγμένων παλληκαριών υπό την σημαίαν του αρχηγού Κριάρη καθώς εξάγεται και εκ των συνημμένων ώδε πιστοποιητικών». «Μη καταθέσασα τα όπλα εγώ, υστέρη-

σα ποσώς ως προς την ανδρεία άλλων πολεμιστών, έλαβον μέρος αγωνισθείσα εις αμφοτέρας τας επαναστάσεις ταύτας οπλισθείσα και παρεβρεθείσα εις πολλές μάχας και μαχομένη παρά το πλευρό του συζύγου μου». Έλαβε ακόμη μέρος στη μάχη του Γαλατά το 1897 και σε μια άλλη μάχη στη Ρογδιά του Ηρακλείου, κατά την οποία και τραυματίστηκε σοβαρά στο κεφάλι. Στους αγώνες του 1896-97 έφερε τον βαθμό του Πεντακοσιάρχου. Έλαβε ενεργό μέρος το 1912 στη μάχη του Μπιζανιού (αν και ήταν πια 70 ετών) και παρασημοφορήθηκε από τον Βασιλιά Κωνσταντίνο. Από μαρτυρίες ζωντανών μαθαίνουμε ότι το 1914 πρωτοστάτησε με τον ηγούμενο της Αγίας Τριάδας Ιερόθεο Κονταράκη στην επαναφορά του Τουρκικού Τζαμιού της Σπλάντζιας στη λατρεία του Χριστού. Πέθανε στο Καστέλι των Χανίων στις 9 του Νοέμβρη του 1938, σε ηλικία 95 ετών και της αποδόθηκαν τιμές οπλαρχηγού.

Αλλά παράλληλα με τις διακεκριμένες στους Κρητικούς αγώνες γυναίκες, υπήρξαν και κάποιες άλλες, που σε κόσμο ανδροκρατούμενο,

μπόρεσαν να αναδειχθούν ως πνευματικές προσωπικότητες της εποχής τους. Η Χανιώτισσα Αντωνούσα Καμπουροπούλα είχε γεννηθεί το 1790 κι είναι η πρώτη γυναίκα που τύπωσε βιβλίο το 1840, στην Ερμούπολη της Σύρου, με το τίτλο «Ποιήματα Τραγικά», όπου εξιστορούσε με στιχουργήματα τους αγώνες της Κρήτης. Είχε καταφύγει στη Σύρο ύστερα από τις βιαιοπραγίες της επανάστασης του 1821 στην Κρήτη και εξέδωσε άλλα τέσσερα βιβλία μέχρι το θάνατό της το 1862 - το τελευταίο μάλιστα με τίτλο «Φωνή της Ψυχής μου, προς την ατυχή πατρίδα μου Κρήτη», ήταν μια έκκληση προς τους απόδημους Κρήτες να επιστρέψουν και να αγωνιστούν για τη λευτεριά του Νησιού τους.

Καλλιρρόη Παρρέν

Η Ρεθεμνιωτοπούλα Καλλιρρόη Παρρέν, το γένος Σιγανού, τελειώνει το Αρσάκειο το 1878 και διορίζεται δασκάλα. Μεγάλη γυναικεία φυσιογνωμία, με σθένος και πίστη στον αγώνα του φύλου της, πνεύμα ανήσυχο, δραστήριο και πρωτοποριακό, πρωτοστατεί στο φεμινιστικό κίνημα της Ελλάδας. Η Παρρέν συγγράφει, ένα από τα έργα της μάλιστα, «Η Χειραφετημένη», μεταφράστηκε και σε ξένες γλώσσες, και στα 1887, ένα χρόνο μετά τον γάμο της με τον Γάλλο Παρρέν, εκδίδει την «Εφημερίδα των Κυριών», απ' όπου ρίχθηκε και το σύνθημα «ψήφος στις γυναίκες», που αποτέλεσε την απαρχή διαμόρφωσης στερεάς πολιτικής φεμινιστικής συνείδησης. Η «Εφημερίς των Κυριών» εκδιδόταν συνεχώς από το 1887 ως το 1918.

Άλλες σημαντικές γυναικείες πνευματικές προσωπικότητες ήταν οι αδελφές Γαλάτεια Καζαντζάκη και Έλλη Αλεξίου. Η Γαλάτεια γεννήθηκε στο Ηράκλειο το 1881 και πρωτοπαρουσιάστηκε στα γράμματα το 1906 με το ψευδώνυμο Lato da Kastro, ενώ αργότερα, λίγο πριν από το γάμο της με τον Ν. Καζαντζάκη, το 1911, ως Πετρούλα Ψηλορείτη. Διακρίθηκε ως

συγγραφέας έργων με ξεχωριστή κοινωνική αξία. Πέθανε το 1962 σε αυτοκινητιστικό δυστύχημα. Η αδελφή της, Έλλη Αλεξίου, γεννήθηκε το 1894, σπούδασε στο Διδασκαλείο του Ηρακλείου, υπηρέτησε ως δασκάλα στο Γ΄ Χριστιανικό Παρθεναγωγείο και επί 19 χρόνια στη Μέση Εκπαίδευση. Συμμετείχε στην Αντίσταση, το 1945 έφυγε για το Παρίσι και το 1949 στη Ρουμανία από όπου επέστρεψε το 1962. Ήταν πολυγραφότατη, το βιβλίο της μάλιστα «Λούμπεν» (1940) αναφέρεται στην καταπιεσμένη από τον άνδρα γυναίκα. Πέθανε το 1988.

Στην Κρήτη, μετά την Σύμβαση της Χαλέπας το 1878, είχαν εμφανιστεί δειλά στην αρχή, και οι γυναίκες, να συμμετέχουν σε εκδηλώσεις, που άπτοντο όμως πάντα και άμεσα, της λεγόμενης γυναικείας φύσης τους. Η γυναίκα edικαιολογείτο να ασχολείται με την οικογένειά της, να στολίζει τις κοσμικές συγκεντρώσεις, να ασχολείται επαγγελματικά ως δασκάλα, να στελεχώνει τις φιλοζωϊκές εταιρείες και εθεωρείτο ιδανική για την φιλανθρωπία. Τα φιλανθρωπικά σωματεία και σύλλογοι είχαν σκοπό τους την ανακούφιση των πασχόντων, την παροχή βοηθημάτων, περιθάλψεως και τροφής στους φτωχούς, την επιμέλεια για την ηθική και πνευματική ανάπτυξη των απόρων παιδιών, την προστασία των ενδεών γυναικών, την εξεύρεση εργασίας στους ανέργους, *«την ανάπτυξιν, τελειοποίησιν και διάδοσιν της εν Κρήτη ασκούμενης υφαντουργικής, ραπτικής και πάσης άλλης γυναικείας βιοτεχνίας»*.

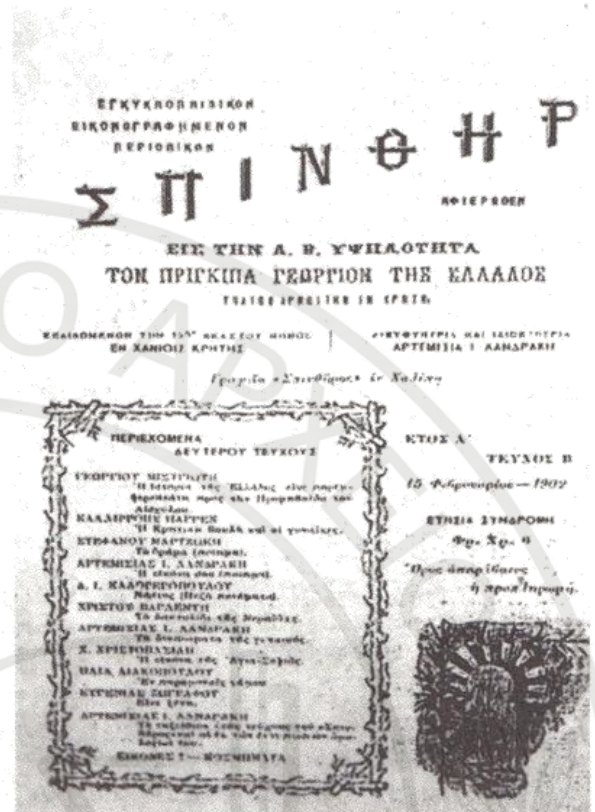
Έτσι δημιουργήθηκαν στην Κρήτη τα σωματεία: Στο Ρέθυμνο η Φιλόπτωχος Εταιρεία Ρεθύμνης (1888), στα Χανιά ο Φιλανθρωπικός Σύλλογος Κυριών «Ελπίς» (1899), στο Ρέθυμνο η Φιλόπτωχος Αδελφότης Κυριών Ρεθύμνης (1900), στο Ηράκλειο η Φιλόπτωχος Αδελφότης Ηρακλείου (1900), στα Χανιά η Εταιρεία Φιλέργων (1900), και ο Σύνδεσμος Χριστιανών και Οθωμανίδων Κρησσών (1901), στο Λασιίθι ο Σύλλογος Κυριών Ιεραπέτρας «Ο Ευαγγελισμός» (1901), στο Ηράκλειο ο Σύλλογος Κυριών Ηρακλείου (1901), στα Χανιά το Φιλανθρωπικό Άσυλο Χανίων (1902), η Φιλόπτωχος Αδελφότης Δεσποινίδων (1903) και ο Σύλλογος Κυριών «Η Παραμυθία» (1908).

Το 1892 είχε αποφοιτήσει με άριστα από το Αρσάκειο και η Χανιώτισσα Αρτεμισία Λανδράκη - Ντόκου κόρη του Ελληνοδιδασκάλου Ιωάννη Λανδράκη. Ιδιαίτερα μορφωμένη, με ευρεία αντίληψη και εγκυκλοπαιδικές γνώσεις, σπουδασμένη και με κλίση στη φιλολογία και στις καλές τέχνες, δημοσιεύει πλείστα κείμενα για διάφορα θέματα σε εφημερίδες και

περιοδικά. Το 1902 αναλαμβάνει την ευθύνη της έκδοσης του φιλολογικού περιοδικού «Σπινθήρ», εγχείρημα τολμηρό και πρωτάκουστο για γυναίκα. Η προσεγμένη όμως ύλη του περιοδικού, η σοβαρότητα της εκδότριας και η εκτίμηση που απολαμβάνει από τον πνευματικό κόσμο της Κρήτης, προσελκύουν τόσο το αναγνωστικό κοινό, αλλά και αναγνωρισμένους συνεργάτες.

Και ξαφνικά, στην Κρήτη, πέφτει κεραυνός εν αιθρία: Ο Σφακιανός βουλευτής Γεώργιος Δασκαλογιάννης, υποβάλλει στην συνεδρίαση της 6^{ης} Ιουνίου 1901 της Κρητικής Βουλής, πρόταση χειραφέτησης της γυναίκας. Ο δικηγόρος Γεώργιος Δασκαλογιάννης, είχε διακριθεί στους πολεμικούς αλλά και πολιτικούς αγώνες της πατρίδας. Αναδείχθηκε ως εξέχουσα φυσιογνωμία της μεγάλης επανάστασης του 1897, στην επαρχία Σφακιών και εκλεγόταν βουλευτής συνεχώς μετά την αποκατάσταση της ελευθερίας. Σύμφωνα λοιπόν με τα πρακτικά συνεδριάσεων της Βουλής των Κρητών, ο Γεώργιος Δασκαλογιάννης, βουλευτής, έγγαμος και πατέρας πολλών τέκνων, είχε πάρει τον λόγο κατά την συνεδρίαση της 6^{ης} Ιουνίου 1901 και είπε επί λέξει:

«Εγώ θα υποβάλω μίαν πρότασιν. Ίσως φανεί περίεργον από βουλευτήν ο οποίος εξελέγη από ψηφοφόρους, οι οποίοι διατηρούσιν ίσως τα αυστηρότερα ήθη και έθιμα του τόπου, να υποβληθή τοιαύτη πρότασις, αλλ' εγώ, πεποιθώς εις τας ιδίας μου σκέψεις, εις την ιδίαν μου πεποίθησιν ότι εκείνο το οποίον θα υποβάλω είναι ορθόν και δίκαιον, συμφώνως με τας παρούσας περιστάσεις, θα την υποβάλω: Προτείνω όπως απολαμβάνωσι πάντων των πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων, μετερχόμεναι και επαγγελλόμεναι πάντα των εις τους άνδρας επιτρεπόμενα υπό των εγγράφων και αγγράφων Νόμων της Κρητικής Πολιτείας επαγγέλματα και αξιώματα, και αι γυναίκες, επί τη βάσει των κατωτέρω άρθρων:
Άρθρον 1^{ον}: Η ύπανδρος και έγγαμος γυνή, εγγράμματος ούσα και Κρήσσα

Το περιοδικό "Σπινθήρ" της Λανδράκη

Πρόταση
 Πρέπει να ενοχληθείτε από το γεγονός ότι οι γυναίκες
 που είναι υπαρκτές στην κοινωνία μας, αλλά
 που δεν έχουν την δυνατότητα να εκλέγουν
 στην Κρητική Πολιτεία Νόμους.
 Άρθρον 2^{ον}: Τα δημόσια αξιώματα είναι
 προσιτά:
 α) Εις τας εγγραμμάτους και υπάνδρους,
 έχουσας ηλικίαν άνω των 25 ετών.
 β) Εις τας κεκτημένας πτυχίον αναγνω-
 ρισμένης σχολής τινός.
 γ) Εις τας δημοσιογράφους, και
 δ) Εις τας εγνωσμένης ικανότητος και
 χρηστότητος απολαμβανούσας γενικήν
 εκτίμησιν, εν τη πόλει ή κωμοπόλει της
 κατοικίας των. Η συζήτησις της παρού-
 σης προτάσεως γενήσεται την ημέραν καθ'
 ήν θα συζητηθεί ο εκλογικός νόμος της
 πατρίδος. Εν Χανίοις τη 6^η Ιουνίου 1901
 Ο Βουλευτής: Γεώργιος Δασκαλογιάννης»
 Παρατεταμένα γέλια και καγχασμοί κάλυψαν τα λόγια του Δασκα-
 λογιάννη που απάντησε απτόητος: «Γελάτε εις την αρχήν» είπε, «αλλ' όταν
 σκεφθήτε ότι εις όλα τα πεπολιτισμένα έθνη του κόσμου, έχουσιν αυτήν
 την αρχήν, δεν θα γελάτε βεβαίως. Είμαι πεπεισμένος ότι η Βουλή θα
 καταψηφίσει την πρότασίν μου, αλλά δεν είμαι ποσώς πεπεισμένος ότι δεν
 θα έλθει μία Βουλή που θα την ψηφίση».
 Μεγάλη αναστάτωση προκλήθηκε βέβαια από την πρόταση του
 Δασκαλογιάννη. Πικρόχολα σχόλια εξακοντίζονται από παντού, ενώ η
 Χανιώτικη εφημερίδα «Νέα Έρευνα» αφού παραθέτει την «Αμερικανω-
 τάτη» όπως την αποκαλεί πρόταση, απευθύνεται στο βουλευτή: «Εις τον
 φίλον βουλευτήν Σφακίων θα κάμωμεν την εξής ερώτησιν: Όταν θα
 γίνωνται εκλογαί και εν γένει καθ' όλην την διάρκειαν της εκλογικής
 περιόδου, ποίος θα μαγειρεύει εις το σπίτι του, και τι θα γίνουν τα παιδιά
 του; Η πρότασίς του δεν προβλέπει περί τούτου και είναι νομίζομεν
 ανάγκη να την συμπληρώσει».
 Ενδεικτικό της νοοτροπίας που επικρατούσε την εποχή αυτή είναι
 και το παρακάτω κείμενο που δημοσιεύτηκε στις 6 Ιουλίου 1901 με τον
 τίτλο «Μια γνώμη»: «Το ζήτημα της χειραφετήσεως των γυναικών εξα-

την ιθαγένειαν, δύναται να εκλέγει και
 εκλέγεται συμφώνως προς τους διέπο-
 ντας την Κρητικήν Πολιτείαν Νόμους.

Άρθρον 2^{ον}: Τα δημόσια αξιώματα είναι
 προσιτά:

α) Εις τας εγγραμμάτους και υπάνδρους,
 έχουσας ηλικίαν άνω των 25 ετών.

β) Εις τας κεκτημένας πτυχίον αναγνω-
 ρισμένης σχολής τινός.

γ) Εις τας δημοσιογράφους, και

δ) Εις τας εγνωσμένης ικανότητος και
 χρηστότητος απολαμβανούσας γενικήν
 εκτίμησιν, εν τη πόλει ή κωμοπόλει της
 κατοικίας των. Η συζήτησις της παρού-
 σης προτάσεως γενήσεται την ημέραν καθ'
 ήν θα συζητηθεί ο εκλογικός νόμος της
 πατρίδος. Εν Χανίοις τη 6^η Ιουνίου 1901

Ο Βουλευτής: Γεώργιος Δασκαλογιάννης»

Παρατεταμένα γέλια και καγχασμοί κάλυψαν τα λόγια του Δασκα-
 λογιάννη που απάντησε απτόητος: «Γελάτε εις την αρχήν» είπε, «αλλ' όταν
 σκεφθήτε ότι εις όλα τα πεπολιτισμένα έθνη του κόσμου, έχουσιν αυτήν
 την αρχήν, δεν θα γελάτε βεβαίως. Είμαι πεπεισμένος ότι η Βουλή θα
 καταψηφίσει την πρότασίν μου, αλλά δεν είμαι ποσώς πεπεισμένος ότι δεν
 θα έλθει μία Βουλή που θα την ψηφίση».

Μεγάλη αναστάτωση προκλήθηκε βέβαια από την πρόταση του
 Δασκαλογιάννη. Πικρόχολα σχόλια εξακοντίζονται από παντού, ενώ η
 Χανιώτικη εφημερίδα «Νέα Έρευνα» αφού παραθέτει την «Αμερικανω-
 τάτη» όπως την αποκαλεί πρόταση, απευθύνεται στο βουλευτή: «Εις τον
 φίλον βουλευτήν Σφακίων θα κάμωμεν την εξής ερώτησιν: Όταν θα
 γίνωνται εκλογαί και εν γένει καθ' όλην την διάρκειαν της εκλογικής
 περιόδου, ποίος θα μαγειρεύει εις το σπίτι του, και τι θα γίνουν τα παιδιά
 του; Η πρότασίς του δεν προβλέπει περί τούτου και είναι νομίζομεν
 ανάγκη να την συμπληρώσει».

Ενδεικτικό της νοοτροπίας που επικρατούσε την εποχή αυτή είναι
 και το παρακάτω κείμενο που δημοσιεύτηκε στις 6 Ιουλίου 1901 με τον
 τίτλο «Μια γνώμη»: «Το ζήτημα της χειραφετήσεως των γυναικών εξα-

κολουθεί συζητούμενον υπό διαφόρους μορφάς. Καθ' ημάς δεν υπάρχει ζήτημα. Η γυνή ουδαμώς κωλύεται να γίνει ιατρός, δικηγόρος, έμπορος, διδάσκαλος, ξενοδόχος, οينوπώλης και εί τι άλλο νομίσει ότι δύναται να επαγγελθεί επάγγελμα. Μόνον του δικαιώματος του εκλέγειν και εκλέγεσθαι κωλύεται, ως υπάλληλος του ανδρός, ως συμβαίνει και εις τον άνδρα γινόμενον υπάλληλον της Πολιτείας. Άμα η γυνή παύσει ούσα υπάλληλος του ανδρός, παύει αυτοδικαίως και ο περιορισμός ούτος. Εις τας γυναίκας επομένως απόκειται να απαλλαχθώσιν από τον άνδρα και τότε ημπορούν να διεκδικήσουν πολιτικά δικαιώματα».

Καθώς φαίνεται δεν δόθηκε συνέχεια στην πρόταση του Δασκαλογιάννη. Ο εκλογικός κώδικας είχε συζητηθεί, ψηφισθεί στη Βουλή και κυρωθεί από τον Ηγεμόνα, τον Ιανουάριο του ίδιου έτους, και είχε δημοσιευθεί στην Εφημερίδα της Κρητικής Πολιτείας. Σε άρθρο της Καλλιρρόης Παρρέν, στο δεύτερο τεύχος του «Σπινθήρα», με τίτλο «Η Κρητική Βουλή και αι γυναίκες», αναφερόταν ότι οι βουλευτές της υπόλοιπης Ελλάδας δεν είχαν καν σκεφθεί ότι έπρεπε να ψηφίσουν νόμους ελευθεριών και χειραφείας, πράγμα ίσως πρόωρο για την Ελλάδα, πόσο μάλλον για την Κρήτη και προέτρεπε τους βουλευτές της Κρήτης να ψηφίσουν νόμους προστατευτικούς για την αδικούμενη γυναίκα, νόμους μορφωτικούς και εξανθρωπιστικούς,, «δια να κατέρχονται εις τον αγώνα της ζωής, εις τον οποίον αι νεώτεραι βιοτικάί ανάγκαι και κοινωνικάί συνθήκαι, τας ωθούν οσημέραι περισσότερον». Και κατέληγε: «Η Κρητική Βουλή ως περιορισθεί επί του παρόντος εις τούτο, και το έργον της θα είναι ωραίον και επαινετόν».

Στο πρώτο τεύχος του «Σπινθήρα» ακόμη, και προς άρσιν κάθε παρεξηγήσεως, η εκδότρια Λανδράκη δήλωνε ότι δεν απεδέχετο ό,τι είχε προταθεί εσχάτως στην Κρητική Βουλή και διευκρίνιζε ότι δεν ήταν πρόθεση του περιοδικού να υψώσει την επαναστατική σημαία της χειραφέτησης, αλλά να εργασθεί για την βελτίωση του πνευματικού επιπέδου του Κρητικού λαού, ιδιαίτερα των γυναικών και, εν πάση περιπτώσει, να προσπαθήσει για την εξίσωση των δύο φύλων, χωρίς να προκαλέσει «πυρκαϊάν» ετεροφύλων δικαιωμάτων ή παράνομον έξαψιν και διέγερσιν αδικαιολογήτων γυναικείων απαιτήσεων». Στο κείμενο της Λανδράκη όμως, επισημαινόταν η ανάγκη της εργασίας της γυναίκας, αφού η ενασχόλησή της στην κατασκευή των προικιών, άμβλυναν το πνεύμα της και την κρατούσαν μακριά από την πρόοδο, την μόρφωση και την πνευματική καλλιέργεια.

Άλλες σημαντικές γυναικείες προσωπικότητες της Κρήτης ήταν όλες οι κόρες της οικογένειας Παπαδογιαννάκη, αδελφές του ιδρυτή της Γεωργιούπολης, Μιλτιάδη.

Η Ευαγγελία Παπαδογιαννάκη έγινε διευθύντρια του ακριβού αριστοκρατικού Αρσακείου. Παντρεύτηκε το γιατρό Δημήτριο Αυλωνίτη και μαζί πήγαν στη Σμύρνη όπου η Ευαγγελία ίδρυσε σχολεία για τα Ελληνόπουλα της περιοχής και ο σύζυγός της άνοιξε κλινική, εξασκώντας το επάγγελμά του. Η Ευαγγελία πέθανε το 1896 κατά τη διάρκεια της γέννας της από εκλαμψία, όπως και το νεογέννητο κοριτσάκι της. Επέζησαν μόνο δυο από τα επτά παιδιά της, ένα αγόρι και ένα κορίτσι.

Η Θεανώ Παπαδογιαννάκη, η καλλιτεχνική έκφραση της οικογένειας, παντρεύτηκε το Γεώργιο Δαμαλά, επί κεφαλής του Θησαυροφυλακείου, στην Αθήνα. Τα ζωγραφικά έργα της επωλούντο σε αρκετά ακριβές τιμές και ήταν περιζήτητα, ενώ πολλά από αυτά δωρήθηκαν για φιλανθρωπικούς σκοπούς. Απέκτησε δυο παιδιά, ένα αγόρι και ένα κορίτσι που πέθαναν από διφθερίτιδα και μηνιγγίτιδα αντίστοιχα. Η Θεανώ πέθανε σε μεγάλη ηλικία, στη δεκαετία του 1930.

Η Μαρία Παπαδογιαννάκη ήταν το μικρότερο παιδί της οικογένειας. Παντρεύτηκε το Χανιώτη δικηγόρο Κωνσταντίνο Τσελεπάκη κι αργότερα πήγαν να ζήσουν στη Σητεία όταν εκείνος διορίστηκε ως Ειρηνοδίκης εκεί. Μετά το θάνατο της μοναχοκόρης τους, δεν απέκτησαν άλλα παιδιά. Μια από τις πρώτες αναφορές για τη Μαρία δημοσιεύεται στην εφημερίδα “Ηράκλειον” κι από αυτήν μαθαίνουμε ότι ήταν και νηπιαγωγός και δίδασκε τα νήπια του Ρεθύμνου το 1894 με το πρωτοπόρο, μάλιστα, Φροιβελιανό διδακτικό σύστημα. Η Μαρία είχε μεγάλη κοινωνική δράση κατά τις τελευταίες κρητικές επαναστάσεις στον κοινωνικό τομέα, συγκεντρώνοντας χρήματα και είδη πρώτης ανάγκης απ’ όλη την Ελλάδα, διενεργώντας επίσης εράνους και αποστέλλοντας στην Κρήτη φάρμακα, χειρουργικά εργαλεία, τρόφιμα, ενδύματα.

Αλλά και η κατά τέσσερα χρόνια μεγαλύτερη αδελφή της, η Άννα δεν είχε υστερήσει σε έργο, ευρισκόμενη μάλιστα όλο αυτό το διάστημα στη φλεγόμενη Κρήτη. Η Άννα είχε παντρευτεί το γιατρό Δημήτριο Γερασιμίδα. Ο γάμος είχε γίνει στη Σμύρνη και τέσσερα χρόνια μετά γεννήθηκε η κόρη τους. Ο Γερασιμίδης πέθανε αργότερα ξαφνικά και μετά από τρεις

μήνες τον ακολούθησε στον τάφο και η κόρη του. Η Άννα αναφέρεται στις μαρτυρίες ως *“διακεκριμένη λογία και του καλάμου χειρίστρια”*. Άρθρα και εκκλήσεις της Άννας μεταφράστηκαν και δημοσιεύθηκαν σε αγγλικές εφημερίδες, ενώ μαζί με την αδελφή της Μαρία προωθούσαν χρηματικά ποσά, φαρμακευτικά είδη και άλλα χρειώδη στην Κρήτη, τα οποία και χρησίμευσαν για την σύσταση και λειτουργία κανονικού νοσοκομείου στο Νησί.

Άννα Γερασμιίδου

Αποποιούμενες κάθε υλική αποζημίωση, κατατάσσονται στην ανώτατη Α΄ Τάξη των Αγωνιστών, μετά την απελευθέρωση της Κρήτης. Κατά τα πρώτα χρόνια της Κρητικής Πολιτείας πρωτοστατούν στην ίδρυση του Φιλανθρωπικού Συλλόγου των Κυριών στο Ηράκλειο και εργαστηρίου Υφαντουργικής, του οποίου Πρόεδρος ήταν ο Αρχιεπίσκοπος Κρήτης Ευμένιος Ξηρουδάκης.

Μαρία Παπαδογιαννάκη

Το μεγάλο τους έργο ήταν, το 1901, η ίδρυση του Συνδέσμου Χριστιανών και Οθωμανίδων Κρησσών. Πρόεδρος ήταν η Άννα Γερασμιίδου, Γενική Γραμματέας η Μαρία Παπαδογιαννάκη, ενώ τα μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου, ήταν κυρίες από τις καλύτερες και πιο σεβαστές Χανιώτικες οικογένειες. Σκοπός του Συλλόγου ήταν η ανάπτυξη και διάδοση της Υφαντουργίας αλλά και κάθε άλλης γυναικείας βιοτεχνίας, η προστασία και περίθαλψη των ενδεών γυναικών με την παροχή εργασίας, είτε αυτές ήταν Χριστιανές, είτε Μουσουλμάνες. Ο Σύνδεσμος ίδρυσε Πρακτική Σχολή Θηλέων,

όπου διδάσκονταν η κοπτική, ραπτική, πλαστική, πυρογραφία, ζωγραφική, ενώ ως παράρτημα της Ελληνικής Σηροτροφικής Εταιρείας απέστειλε μωρεόσπορο και μεταξόσπορο σ' όλη την Κρήτη.

Οι δύο αδελφές ζούσαν ζωή ιδιαίτερα σκληρή, έτρωγαν ελάχιστα είδη τροφών και πάντα χωρίς λάδι. Τα τελευταία χρόνια της ζωής τους, τα πέρασαν στους Αγίους Τόπους ακολουθώντας αυστηρά μοναστική ζωή,

κοιμόταν στο πάτωμα χωρίς σκεπάσματα κι απαρνήθηκαν κάθε εγκόσμια άνεση στη ζωή τους. Συνέχισαν όμως το φιλανθρωπικό και ανθρωπιστικό έργο τους ενισχύοντας τους τόπους λατρείας του Ελληνισμού της διασποράς. Άφησαν την τελευταία τους πνοή στους Αγ. Τόπους στη δεκαετία του 1930.

Στον καλλιτεχνικό τομέα στις αρχές του 20ού αιώνα, τα πράγματα στην Κρήτη για τις γυναίκες δεν ήταν ευχάριστα. Δεν υπήρχαν γυναίκες ηθοποιοί, παρά μόνο αν ήταν στελέχη θιάσων από την Αθήνα. Το 1908 έχουμε και ένα παράξενο γεγονός. Ο Θιάσος Νικολ. Κυριακίδη - Νίτσας Μουστάκα δίνει παραστάσεις στα Χανιά και σε μια από αυτές με τον τίτλο «Το Κυνήγι», παρ' ότι η πρωταγωνίστρια ήταν γυναίκα, απαγορευόταν η είσοδος στο ωραίο φύλο. Σε άλλες περιπτώσεις επίσης, υποτιθέμενου τολμηρού θεατρικού έργου, το πρόγραμμα κυκλοφορούσε σε κόκκινο χρώμα και απαγορευόταν η είσοδος στις κυρίες και στους ανηλίκους κάτω των 15 ετών. Οργανώνονταν πάντως σχολικές παραστάσεις με ανάλογο θεματολόγιο, που αν κρίνουμε από τα σωζόμενα τεκμήρια θα πρέπει να ήταν αρκετά υψηλού επιπέδου.

Είναι αυτονόητο βέβαια ότι τα ήθη ήταν πολύ περιορισμένα και πολλές φορές, τα θέατρα ποικιλιών, τα καφωδεία με τις ορχήστρες και τις τραγουδίστριες και τα καφέ-σαντάν που ανθούσαν στις πόλεις, απασχόλησαν τους σχολιογράφους των εφημερίδων. *«Γυναίκες φαινομενίδες και εν πλήρει ντεκολτέ μέλπουσαι διάφορα άσματα, εκτελούσαι μετ' ανδρών μονωδίας και δυωδίας, ενθουσιώσι το ακροατήριον, ούτινος τα παταγώδη χειροκροτήματα καλύπτουν εκάστην στροφήν του άσματος»*. Το 1904 μάλιστα, σημειώνεται χαρακτηριστικά στην εφημερίδα «Ελλάς»: *«Αηδία κατήντησε πλέον κ. Αρχηγέ το θέατρον (μας συγχωρείτε καφφέ - σαντάν ηθέλαμεν να είπωμεν) του Φαλήρου. Ημίγυμνοι σχεδόν αι γυναίκες, εξαιρουμένων δύο ή τριών, παρουσιάζονται προ του κόσμου και με φουστανάκια τα οποία ούτε οκταετή κοράσια δεν θα έφερον, αφήνοντα να φαίνωνται οι πόδες των αοιδών από του γόνατος και κάτω. Το τοιούτον δεν είναι καθόλου ηθικόν και αντίκειται εις τα ήθη της πόλεώς μας. Νομίζομεν ότι υπάρχει μία αστυνομική διαταγή περιστέλλουσα τα τοιαύτα. Δεν φρονείτε ότι είναι καιρός να τεθεί εν ισχύι:...»*

Κυρίες της Κρητικής κοινωνίας συμμετέχουν μόνο σε μουσικο-φιλολογικές εσπερίδες, σε φιλικές συναναστροφές, ακόμη και σε οικογενειακές συγκεντρώσεις και παίζουν ή τραγουδούν κομμάτια από έργα

διαφόρων μουσουργών. Η Τζέμμα Στρατηγάκη και οι μαθήτριάς της, η Πρέβε, η Νικολαΐδου, η Ζαχαριάδου και η Βαπτιστίνη Κρούγερ - που δεν αρνείται την αφιλοκερδή συμμετοχή της σε οποιαδήποτε καλλιτεχνική εκδήλωση - έχουν σημαίνοντα ρόλο στα μουσικά πράγματα των Χανίων.

Το 1892 η Ελένη Καλαϊσάκη *«ήτις από τινος χρόνου καταγίνεται εις την ζωγραφικήν και ιδίως εις την προσωπογραφίαν»* φιλοτεχνεί με επιτυχία το πορτραίτο του επισκόπου Νικηφόρου στον οποίο και το αποστέλλει. Μια άλλη γυναίκα στις Στέρνες Ακρωτηρίου, η Μαρία Στουπούλα, φτιάχνει από λεία καλάμια σικάλης ολόκληρο σερβίτσιο που, λόγω της τέχνης κατασκευής του, ακόμη και ο Τζελαλεδίν Πασάς είχε ζητήσει ένα όμοιο το οποίο επρόκειτο να σταλεί για να εκτεθεί στην έκθεση του Σικάγου.

Εκθέσεις χειροτεχνίας διοργάνωναν είτε γυναικείοι σύλλογοι που διατηρούσαν εργαστήρια υφαντικής και κεντητικής όπως η Εταιρεία Φιλέργων, ο Σύνδεσμος Χριστιανών και Οθωμανίδων Κρησσών κ.α, που σκοπό είχαν αφ' ενός να καταδειχθεί η τέχνη και η ευαισθησία των εργατριών αλλά και να υπάρξουν και έσοδα που θα ανακούφιζαν τα ταμεία των τόσο χρήσιμων αυτών σωματείων. Άλλες εκθέσεις χειροτεχνίας διοργανώνονταν και κατά τις γιορτές στο τέλος του σχολικού χρόνου στα Παρθεναγωγεία και σχολεία των Χανίων.

Στη μεγάλη Διεθνή Έκθεση των Χανίων του 1900 που οργανώθηκε στο Δημοτικό Κήπο, σε σύνολο 701 εκθετών έλαβαν μέρος στο Κρητικό Τμήμα 104 γυναίκες από όλη την Κρήτη και στο Ελληνικό 6. Αξιοπερίεργα εκθέματα στο Κρητικό τμήμα ήταν ένας μποξάς από ίνες «αθανάτου» και στο Ελληνικό τμήμα μία καλλιτεχνική εικόνα «εκ τριχών κεφαλής». Οι γυναίκες συμμετείχαν στην Έκθεση κυρίως με χειροτεχνήματα, κεντήματα, είδη προικός, είδη κρητικής στολής καθώς και διάφορα έργα τέχνης.

Πρωτοπόρος στην καλλιτεχνική έκφραση των Κρησσών ήταν η Φλωρεντίνη Καλούτση, σπουδασμένη στο Λονδίνο, και αργότερα εγκατεστημένη στα Χανιά, στο εργαστήριο της οποίας θήτευσαν πολλές επώνυμες κυρίες. Μετέφερε τα σχέδια, των Κρητικών αρχαιολογικών ευρημάτων σε υφαντά και δημιούργησε τον περίφημο Διπλό Πέλεκυ, καταλείποντας πλήθος σχεδίων και τεκμηρίων για τη λαϊκή μας τέχνη.

Στις δύσκολες ώρες, λίγο πριν αλλά και μετά την Μικρασιατική Καταστροφή, με τα κύματα της προσφυγιάς να χτυπούν πονεμένα τα

χώματα της Κρήτης, οι γυναίκες αναλαμβάνουν και πάλι έργο συμπαράστασης και ανακούφισης των ξεριζωμένων Ελλήνων. Οργανώνουν εράνους, μαζεύουν χρήματα, στελεχώνουν το Οικονομικό Συσσίτιο, προσφέρουν φαγητό και ένδυση, μα πιο πολύ ψυχική στήριξη στους ρακένδυτους στην ψυχή και στο σώμα δυστυχισμένους. Η σύζυγος του Δημάρχου, Ελένη Μουντάκη αποκτά δικαιωματικά τον τίτλο της «Μάνας» των προσφύγων. Η Ευαγγελία Μοάτσου προσφέρει γεύματα στους ενδεείς από κληροδοτήματα και άλλους πόρους, η Έλενα Βενιζέλου συμβάλλει οικονομικά στους εράνους, ενώ μια άλλη γυναίκα, η γιατρός Ισαβέλλα Μυλοποταμίτη αναλαμβάνει την ιατρική περίθαλψη των κακοποιημένων κοριτσιών της Μικρασίας.

Λύκειο Ελληνίδων Χανίων

Σημαντική προσφορά στην κοινωνία της Κρήτης είχαν τα Λύκεια των Ελληνίδων. Ιδρύθηκαν το μεν Λύκειο Ελληνίδων Χανίων στα τέλη του 1915 και των υπολοίπων πόλεων αρκετά μεταγενέστερα, από την Καλλιρρόη Παρρέν. Η προσφορά τους ήταν πολύτιμη στη διενέργεια εράνων των οποίων τα έσοδα κάλυπταν ανάγκες των ενδεών πολιτών, ενώ οργάνωναν επίσης και καλλιτεχνικές εκδηλώσεις, θεατρικές παραστάσεις, χορευτικές συγκεντρώσεις, παιδικές γιορτές κλπ. Με τις εισπράξεις αγοράζονταν διάφορα είδη ρουχισμού πρώτης ανάγκης και φάρμακα, και διανέμονταν σε ασθενείς, άπορους, τροφίμους των ορφανοτροφείων και

γηροκομείων, των φυλακών και των Νοσοκομείων, η ακόμη, στην περίπτωση της έλευσης των προσφύγων, στους ξεριζωμένους της Μικράς Ασίας και του Πόντου, αλλά και αργότερα κατά τη διάρκεια του πολέμου του '40 στους στρατιώτες. Η μεγάλη βέβαια προσφορά των Λυκείων των Ελληνίδων, που αποτελούντο όπως είναι γνωστό μόνο από γυναίκες, είναι η διαφύλαξη των Κρητικών ηθών και εθίμων και η διατήρηση της λαϊκής μας παράδοσης. Πλήθος κοριτσιών και αγοριών θήτευσαν στα Λύκεια, έμαθαν τους Κρητικούς χορούς, αγάπησαν την παράδοση και αντιπροσωπεύουν επάξια την Κρήτη σε εκδηλώσεις στην Ελλάδα και στο εξωτερικό. Σημαντικές μορφές του Λυκείου Ελληνίδων Χανίων ήταν η Ευθυμία Μοάτσου και η επί πολλά χρόνια πρόεδρος του, Άννα Βαμβακά, η οποία, στον αγώνα για την ισότητα των δύο φύλων, αποστέλλει στις 17 Σεπτεμβρίου 1952 στη Βουλή των Ελλήνων το ακόλουθο τηλεγράφημα:

«Διαμαρτυρόμεθα εντόνως εξ ονόματος χιλιάδων ομοφύλων μας δια κατάργησιν δικαιώματος παροχής ψήφου εις γυναίκας. Αιτούμεθα απάλειψιν άρθρου 35 προτεινομένου εκλογικού νομοσχεδίου.

Η Πρόεδρος: Άννα Βαμβακά»

Η αγωνιστικότητα και η συνεισφορά της γυναίκας κατά τη Μάχη Κρήτης και την Αντίσταση είναι αδιαφιλονίκητη. Στο σπίτι του ατρόμητου καπετάν Μπαντουβά στο Ηράκλειο από την πρώτη κιόλας ημέρα είχαν καταφύγει πάνω από 50 γυναικόπαιδα. Συνεργεία από γυναίκες που τις καθοδηγούσε η ακούραστη σύζυγός του Ειρήνη, ζύμωναν και φούρνιζαν ολημερίς και ολονυχτίς, για να φάνε ζεστό ψωμί τα παλληκάρια του Μπαντουβά.

Παρ' όλο τον τρόπο και τη σκιά του άγνωστου μέλλοντος, πλείστες γυναίκες, παραδείγματα ηρωισμού και ανδρείας, δεν έπαψαν να εργάζονται με ακατάβλητη ορμή και θάρρος. Εργάστηκαν και στον κοινωνικό τομέα και στον εθνικό κι έδωσαν ό,τι μπόρεσαν στον ιερό αγώνα. Υπέθαλπαν Άγγλους, βοήθησαν την αγγλική κατασκοπεία, μαζεύοντας χρήσιμα στοιχεία για την κίνηση του εχθρικού στρατού, ή χρησίμευαν ως σύνδεσμοι σε διάφορες συνεννοήσεις. Θα πρέπει να αναφερθεί η Κατίνα Περάκη - Φήλιξ, που, για τις πολλές της υπηρεσίες, της απονεμήθηκε ανώτερο Βρετανικό παράσημο. Κι ακόμη η Ελένη Καντζουρού, οι ηρωίδες του Ηρακλείου, αλλά και άλλες, που έπαιξαν σπουδαίο ρόλο στην περίφημη απαγωγή του Στρατηγού Κράϊπε. Πλήθος σημαντικών γυναι-

Μαρία Γλυμιδάκη

κών, ξεχώρισαν από όλη την Κρήτη, κι έγραψαν με το αίμα της καρδιάς τους τις σελίδες της δυσβάσταχτης εποχής τους.

Στα Χανιά που υπέστη το μεγάλο βάρος της Μάχης της Κρήτης και τη θηριωδία του κατακτητή, πόσες και πόσες γυναίκες δεν έκρυψαν, περιέθαλψαν και φυγάδευσαν συμμάχους, δεν συμμετείχαν ενεργά στην Αντίσταση και δεν έδωσαν τη ζωή τους για το λευτέρωμα του τόπου τους. Η Μαρία Νεραντζάκη και η Λαγωνικάκη διέτρεφαν 47 Άγγλους αρκετό καιρό σε δυό σπηλιές, η ατρόμητη γυναίκα, η ηρωϊκή Ελένη Λαγού, τουφεκίστηκε «γιατί έκανε αντίσταση», ενώ σημαντική είναι η πατριωτική δράση της Άννας Πολωγιώργη και της Μέλπως Σκουλά - Παϊζή

που δεν έπαψαν ούτε στιγμή σ' όλη την μακρυά κατοχική περίοδο να κάνουν μυστικούς εράνους και να βοηθούν τη δυστυχία και τα ηρωϊκά Κρητικόπουλα που δημιουργούσαν της Εθνική Αντίσταση. Τελευταία αλλά όχι έσχατη, η Μαρία Γλυμιδάκη που επέζησε από τα στρατόπεδα συγκέντρωσης της Γερμανίας και έφερε στο χέρι της τον φοβερό αριθμό της ως κρατούμενη εκεί.

Και στα μετεγενέστερα χρόνια, η γυναίκα αγωνίζεται να αποδείξει ότι δεν είναι υποδεέστερη του άνδρα. Κι αν το 1931 «η Δεσποινίς Μήτσα Περωτή, γνωστή Αθηναία ντεμουαζέλλα, εξαιρετικής μορφώσεως και ομορφιάς, κατετάγη εις τον Διπλωματικόν μας κλάδον και «ετοποθετήθη μάλιστα (από την Κυβέρνηση Βενιζέλου) ως Διευθύντρια του Γραφείου Τύπου της εν Βερολίνω Ελληνικής Πρεσβείας», στη σχετική είδηση στις εφημερίδες σημειώνεται ότι «είναι και η μόνη θέσις που εδικαιούτο ν' αποκτήση η γυναίκα». Διότι «Ποιος μπορεί να συγκριθῇ στην καπατσωσύνη, στη δεξιοτεχνία, και τη γυναικεία πονηρία που αποτελεί την κυριωτέραν βάσιν της διπλωματικής ικανότητος. Ένα γλυκό χαμόγελο και μια βαρυσήμαντη τσαχπίνικη ματιά, νά κάτι που ο άρρην διπλωμάτης είναι αδύνατον να προσθέση εις τα χαρίσματα και τα προσόντα του». Γυναίκα λοιπόν, άξια μεν για διπλωμάτις, χωρίς όμως καν δικαίωμα ψήφου

στη χώρα της, αφού μόλις το 1952 άρχισαν να ψηφίζουν στις εθνικές εκλογές και οι γυναίκες.

Σήμερα, η Γυναίκα - αν και όχι σε τόση έκταση όση θα της αναλογούσε - καταλαμβάνει πια ανώτερα αξιώματα, επαγγέλλεται επαγγέλματα «ανδρικά», κυβερνά κράτη, κι όλα αυτά με την ίδια ικανότητα που θα τα έκανε ένας άνδρας, ενώ παράλληλα ασχολείται και με την οικογένειά της. Αναλώνει δηλαδή τον εαυτό της μέσα και έξω από το σπίτι, καταφέροντας να τα προλαβαίνει και νά αποδίδει σε όλα, ενώ συγχρόνως συνεισφέρει στα οικονομικά της οικογένειας.

Στην ασπρομαλλούσα ρόκα της, η Γυναίκα της Κρήτης γνέθει χρόνους δύσκολους κι αιώνες σκοτεινούς, αγώνες κι αγωνίες για τη Λευτεριά και τη Δικαιοσύνη, μάχες και ηρωισμούς. Και στο αδράχτι της κλωθογυρίζει το νήμα της ζωής, που διαμορφώνει χαρακτήρες και προσωπικότητες με λεβεντιά, αντρειωσύνη κι υπερηφάνεια.

Ζυμώνει εκείνη τον άρτο της ζωής με υλικά τις πίκρες, τον πόνο της για τον κόσμο, και τον πλάθει με κανάκια και πλουμίδια, με τα χέρια της που αγκαλιάζουν τα παιδιά όλης της γης, ανεξάρτητα από τη φυλή, το χρώμα, την εθνικότητα. Ανθόνερο είναι στο ζυμάρι το δάκρυ της μάνας που περιέθαλψε το γερμανό στρατιώτη, το φονιά του γιού της γιατί κι εκείνος θα είχε μια μάνα που τον περίμενε να γυρίσει...

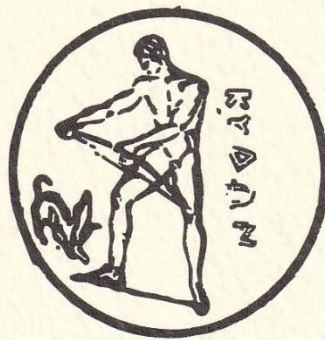
Με χαρά φουρνίζει και ξεφουρνίζει το αχνιστό ψωμί του χρόνου, σαν εφτάζυμο πρόσφορο στον Άνθρωπο του μόχθου, της ανάγκης και των δακρύων. Και το μοιράζει απλόχερα, έτσι καντό, αφράτο και μοσχομυριστό - μοιράζει ιδανικά, ελπίδες και δύναμη, σαν αγιασμένο αντίδωρο στα πεινασμένα στόματα του καϊμού και της ξερής πέτρας των καιρών μας.

Κι ύστερα κάθετα αποσταμένη λίγο κι αναθιβάνει τις εποχές και τις μνήμες. Τα μάτια της σμίγουν με τα μάτια των μικρών παιδιών στο όραμα ενός καλύτερου κόσμου. Στο κοντόχι της χρυσοκεντημένες οι θυσίες, το αίμα, οι σκλαβιές κι ο λεύτερος αέρας του τόπου της, που αναδεύεται στα κλαδιά της ελιάς. Και στην ποδιά της, ομορφιές κι ευωδιές, το φτερούγισμα του αητού, οι χαρές, οι σκοποί και τα τραγούδια που αντιλαλούν στις ρεματιές και στις απάτητες Μαδάρες της Κρήτης.

Γυναικείες Κρητικές καρδιές φλεγόμενες στην φλόγα του ανθρώπου και της πατρίδας, γεμάτες από συναισθήματα δυσεύρετα και πολύτιμα διαχρονικά, χρυσός μέσα στη λάσπη της λήθης - ας είναι η ψυχή και το έργο σας το φωτερό παράδειγμα και το δείγμα ζωής, στις φοβερές εποχές που ήρθαν, που είναι, που θάρθουν.

ΠΗΓΕΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ιστορικό Αρχείο Κρήτης, αρχείο Βουλής των Κρητών, φακ. 1901, δέσμη 1γ
 - Ιστορικό Αρχείο Κρήτης, αρχείο Κρητών Αγωνιστών
 - Ιστορικό Αρχείο Κρήτης, φωτογραφικό πάνθεον
 - Ιστορικό Αρχείο Κρήτης, αρχείο Κρητικού τύπου των ετών 1887 έως 1960 - εφημερίδες *Πατρίς, Μεσόγειος, Λευκά Όρη, Ελεύθερο Βήμα, Νέα Έρευνα, Κήρυξ, Αλήθεια, Σημαία, Κρητική Εφημερίς, Κρητικός Αστήρ* και *Περ. «Σπινθήρ»*, Χανίων, 1902 (Εκδότις: Αρτεμίσια Λανδράκη - Ντόκου).
 - Αρχείο Λυκείου Ελληνίδων Χανίων
 - Αναστασάκης Ι. Δ., *Η γυναίκα στη Μάχη της Κρήτης και την Κατοχή 1941 - 1945*, Χανιά 1993
 - Βενέρης Τιμόθεος, *Το Αρκάδι διά των αιώνων*, Αθήνα 1938
 - Δετοράκης Θεοχάρης, *Ιστορία της Κρήτης*, Αθήνα 1986
 - Καμπουροπούλα Αντωνούσα, *Ποιήματα Τραγικά, Ερμούπολη Σύρου 1840*
 - Καμπουροπούλα Αντωνούσα, *Η φωνή της ψυχής μου προς την ατυχή πατρίδα μου Κρήτη*, 1860
 - Κριάρης Παναγιώτης, *Ιστορία της Κρήτης*, Χανιά 1902
 - Κριτοβουλίδης Κ., *Απομνημονεύματα του περί αυτονομίας της Ελλάδος πολέμου των Κρητών και Παράρτημα*, Αθήνα 1859 - 1860
 - Μουρέλλος Ι., *Ιστορία της Κρήτης*, Ηράκλειο 1937
 - Παναγιωτάκης Γεώργιος, *Η γυναίκα της Κρήτης στο χθες και το σήμερα*, Ηράκλειο 2003
 - Σημανδηράκη Ζαχαρένια, Μαρία Παπαδογιαννάκη - Τσελεπάκη Άννα, Παπαδογιαννάκη - Γερασιμίδου - Δύο δυναμικές γυναίκες στο γύρισμα του αιώνα, έκδοση Κοινωφελούς Ίδρυματος «ΑΓΙΑ ΣΟΦΙΑ» και Κοινότητας Καλαμιτσίου, Αποκόρωνας 1997
 - Σημανδηράκη Ζαχαρένια, *Καλλιτεχνικές εκδηλώσεις στα Χανιά (1880 - 1910)*, «Χανιά» 1990
 - Σημανδηράκη Ζαχαρένια, *Τα Κρητικά σωματεία από το 1878 έως το 1913*, Πεπραγμένα 6ου Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Χανιά, 1986. Βλ. και προσωπικό αρχείο Ζαχαρένιας Σημανδηράκη, (σχετική ερευνητική εργασία πρωτογενών στοιχείων)
 - Σημανδηράκη Ζαχαρένια, *Η Α' Διεθνής Έκθεση Χανίων (1900)*, Πεπραγμένα 7ου Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Ρέθυμνο 1991. Βλ. και προσωπικό αρχείο Ζαχαρένιας Σημανδηράκη, (σχετική ερευνητική εργασία πρωτογενών στοιχείων)
 - Σημανδηράκη Ζαχαρένια, *Το Θέατρο στα Χανιά 1880-1950*, Πεπραγμένα 8ου Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Ηράκλειο 1996. Βλ. και προσωπικό αρχείο Ζαχαρένιας Σημανδηράκη, (σχετική ερευνητική εργασία πρωτογενών στοιχείων)
 - Σημανδηράκη Ζαχαρένια, *Βαριετέ, Καφωδεία και Καφέ Σαντάν στα Χανιά της Κρητικής Πολιτείας*, περ. «Έρευνα», τεύχος 24-25, Χανιά 2001
 - Σημανδηράκη Ζαχαρένια, *Η άφιξη των προσφύγων στα Χανιά μέσα από τον τοπικό τύπο*, εφημ. «Χανιώτικα Νέα», Αφιέρωμα, 6/4/1999: «Μικρά Ασία «Χαίρε» - Δόξα και συμφορά»
 - Σημανδηράκη Ζαχαρένια, *Στιγμές του γυναικείου κινήματος - η πρόταση χειραφέτησης στην Κρητική Βουλή (1901)*
 - Χρηστάκης Γιάννης - Πατεράκης Γεώργιος, *Η Κρήτη και η ιστορία της*, Αθήνα 1995
 - Ψιλάκης Β., *Ιστορία της Κρήτης*, Χανιά 1910
- Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια «ΠΥΡΣΟΣ»

Vue de la ville de la Canée
"Άποψις Χανίων.

